

Erőszakértelmezések a Kádár-kori televíziós propaganda aspektusaiban

László Bernadett

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar — doktorandusz
Terror Háza Múzeum — történész*

Az 1960-as években már nem annyira a filmhíradók, mint inkább a Magyarországon éppen meghonosuló televíziózás vált a legjelentősebb propagandaeszközzé. A Magyar Televízió első évtizede ugyanis nemcsak egy új művészeti ág, egy új tömegműedium, új kommunikációs technika, hanem egy új és mindent elsöprő propagandaeszköz felépüléséről szólt. A tanulmány célja megvizsgálni, hogy a propaganda mint a kommunista ideológia és államirányítási rendszer egyik legfontosabb eszköze értelmezhető-e a különböző erőszakfogalmak keretein belül, és a televíziós propaganda minként illeszkedett bele e nagyszabású centralizált gépezetbe. Célom tehát a propaganda tanulmányozása, a fogalom értelmezése és annak tágítása.

Erőszakértelmezések és a propaganda kapcsolata

A témával kapcsolatos elsődleges források a Magyar Nemzeti Levéltár online adatbázisában megtalálható MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei. Másodlagos forrásként az erőszak fogalmának a propagandához kapcsolható elemzéséhez olyan szakemberek munkáit vizsgáltam, mint Tomka Béla, Gyáni Gábor, Ö. Kovács József, illetve Jörg Baberowski német történész. Emellett fontosnak tartom a kortársak propagandával és erőszakkal kapcsolatos vélekedéseinek vizsgálatát, valamint Johan Galtung norvég szociológus erőszakértelmezését összevettem későbbi meglátásokkal is. A propaganda és a tömegkommunikáció kapcsán Takács Róbert, Malkovics Tibor, Denis McQuail, illetve Solyomfi Andrea Hanna és Virányi Péter könyvéhez nyúltam.

Az erőszak mint fogalom jelen kutatás esetében a propaganda és a korszakra jellemző, különböző ügynöki jelentések tekintetében vizsgálható. Ma már az erőszak fogalmának számos különböző formáját és ezeknek a meghatározásait tudjuk megkülönböztetni. Ahogy azt Ö. Kovács József 2012-es társadalomtörténeti monográfiájában megfogalmazta:

„az erőszak alapvető eleme a formális és informális hatalomnak, és legfőképpen a »politikai« kategóriájának.”¹

Tanulmányában Johan Galtung norvég szociológus az erőszakról mint háromszögről beszél. Ez a háromszög csúcaiban különböző erőszakfajtákat tartalmaz. Ezek a direkt erőszak, a strukturális erőszak és a kulturális erőszak, amelyek közül csak a direkt erőszak látható, míg az utóbbi kettő láthatatlan, azonban ezek okozhatnak direkt erőszakot. A kölcsönhatás pedig fennáll, mert a direkt erőszak erősíti a strukturális és a kulturális erőszakot.² Galtung megállapítja, hogy ez a fajta erőszak egy eseményhez köthető, a strukturális erőszak egyfajta folyamatot jelent, a kulturális erőszak pedig egy konstans, állandó dolog, amely lényegében sokáig tartó állapot, és valójában az Annales-történetírással jellemzően a *longue durée*-hez tartozik.³

A norvég szociológussal ellentétben Jörg Baberowski *Az erőszak tereiben* főként azt vizsgálja, hogy az erőszak miként tud létrejönni, és milyen közegben tud megmaradni. Leszögezi, hogy ahhoz, hogy meg tudjuk érteni az erőszak működését, pontosan le kell írunk azt a teret, amit vizsgálunk, legyen az kézzel fogható, vagy láthatatlan.⁴ Álláspontja szerint erőszak csak ott van, ahol fájdalom is. Ennek ellenére felteszi a kérdést, hogy vajon létezik-e erőszak olyan értelemben, ahogyan azt korábban Galtung megfogalmazta.⁵ Baberowski rámutat, hogy Galtung strukturális erőszakfogalma magának az erőszaknak a legyőzését jelentené. Galtung azonban az erőszakértelmezésbe nem csak a fizikális fájdalmat látja, hanem — ahogy azt Baberowski is idézi — a szomatikus és szellemi állapotok módosítását is. A kulturális erőszak fogalmának Galtung általi köztudatba helyezését elmarasztalja és hiányolja annak magyarázatát. Emellett a strukturális erőszak fogalmát is hiányolja, és arra jut, hogy

„egy láthatatlan és nem tudatos struktúra olyan embereket tart szolgátságában, akik nem tudják, mi zajlik körülöttük.”⁶

A folytatásban Markus Schroer szociológus gondolatait idézi, aki az arc nélküli erőszaktól jut el a védekezésre képtelen és kirekesztett emberekig.⁷ Bár Baberowski számára a kirekesztés kérdése a legfontosabb, mert szerinte az erőszak fizikai megjelenéséhez ez áll a legközelebb, és arra a konklúzióra jut, hogy fájdalom nélkül nincs erőszak, és azt emberek interpretálják. A továbbiakban rátér a lelki erőszakra. Szerinte a strukturális erőszak nem ismer elkövetőt, csak áldozatot.⁸ Emellett a lelki terrorról is azt a megállapítást teszi, hogy az ugyan láthatatlan, de az elkövetői emberek és halálos fenyegetés, testi sértés fenyegetése formájában tartósan és maradandó fogvatartója lehet áldozatának.⁹

¹ Ö. Kovács 2012: 31.

² GALTUNG 2004.

³ GALTUNG 1990: 291–305.

⁴ BABEROWSKI 2019: 36.

⁵ BABEROWSKI 2019: 130.

⁶ BABEROWSKI 2019: 137.

⁷ BABEROWSKI 2019: 140.

⁸ BABEROWSKI 2019: 147.

⁹ BABEROWSKI 2019: 156.

A televíziós propaganda esetünkben lelki és pszichikai erőszakfogalmak irányából vizsgálható. A pszichikai erőszak szavak, képek, gesztusok használata, életkörülmények megnehezítése, valamint jutalmazás segítségével képes a pszichés állapot károsítására és a gondolatok befolyásolására.¹⁰ A televízió műfajából adódóan szavakkal, képekkel, mozgóképpel, ezáltal pedig látható gesztusokkal dolgozik. Tomka arra is rávilágít, hogy a pszichikai erőszak

„jobban igényli az áldozat közreműködését.”¹¹

A televíziózás mint olyan, ha szó szerint értelmezzük az erőszakjellemzőket, kizárólag az emberek önkéntes hozzájárulásával jöhetett létre, hiszen alapvetően szükség volt egy televíziós készülékre, és azt a nézőnek adott esetben be is kellett kapcsolnia, mintegy önként hozzájárulva ahhoz, hogy kiteszi magát a televíziós műsorokon keresztül érkező hatásoknak. Ami pedig a jutalmazást és az életkörülmények megnehezítését illeti, a Magyar Televízió munkatársainak esetleges hibáit, azokat a dolgokat, amelyek nem tetszettek az elnökségnek, vagyis a politikai vezetésnek, leggyakrabban pénzbüntetésben részesültek, vagy bizonyos ideig nem állhattak kamera elé.¹² Ezt erősítette meg egy 1997-ben készült interjúban Matúz Józsefné is, aki a televízió indulásától kezdve volt a *Híradó* főszerkesztője. Bevett szokás volt a pénzzel való jutalmazás vagy adott esetben büntetés, mert a televízió különböző szerkesztőségein prémiumrendszer működött.¹³ Ilyen formában tehát a rendszer képes volt a jutalmazás megvonásával manipulálni és az emberek életkörülményeit megnehezíteni. Tomka Béla idézi tanulmányában Galtung szavait a kulturális erőszak fogalmáról, amely gyakorlatilag arra szolgál, hogy elfogadtassa az erőszak különböző formáit, és mindezt az ideológia, a vallás, a tudomány, a nyelv és a művészet eszközeivel teszi.¹⁴ A kommunista ideológia, amely nem tűrte maga körül a vallást, viszont magáévá akarta tenni a tudományt és a művészeteket, mindezek mellett a nyelvet is önmagára formálta. Noha Galtung a nyelv esetében globálisan gondolkodik, makroszinten egyértelműen látszik, hogy a kommunista ideológiának szüksége volt a saját nyelvezetre és annak széleskörű ismertetésére ahhoz, hogy a párt meg tudjon erősödni a második világháborút követő időszakban. Ezt a munkát már 1945-ben elkezdték, és ezért a pártnak szüksége volt agitátorokra, akiknek feladata a párttagszám bővítése volt. Ahhoz azonban, hogy meg tudják győzni az embereket a kommunista párthoz való csatlakozásról, ismerniük kellett az ideológia nyelvezetét. Annak érdekében, hogy a marxizmus–leninizmus alapjait elsajátítsák, és tisztában legyenek az alapfogalmakkal, részt kellett venniük a kádereképzéseken, pártiskolákban és pártnagygyűléseken.¹⁵ Magának a pártpropagandának a jelentőségét mutatja, hogy a vizsgált 1960-as évek második felében az azt megelőző évtized végéhez képest a pártpropaganda háromszor annyi emberhez ért el.¹⁶ Ö. Kovács József rámutat arra, hogy

¹⁰ TOMKA 2018: 170–185.

¹¹ TOMKA 2018: 170–185.

¹² Személyes beszélgetés Vajek Jutkával. (2023. június 27.)

¹³ FEHÉR 1997.

¹⁴ TOMKA 2018: 174.

¹⁵ HUHÁK 2022: 41–42.

¹⁶ TAKÁCS 2012: 41.

„a politikai hatalom a nyelvet egyre tudatosabban eszközként használja és ellenőrzi uralma fenntartása érdekében”,¹⁷

és ezt érzékelhetően tette, ezáltal felhívva magára a figyelmet. Mindemellett a televíziós műsorok kiterjedtek az orosz nyelvórákra, kulturális közvetítésekre — mint például a színházi előadások élő közvetítésére –, és az olyan kifejlett tudományos adásokra, mint az *Iskolatelevízió* műsorai, amelyek különböző iskolai tantárgyakhoz kapcsolódó tematikában készültek. A kulturális erőszak mellett pedig meg kell említenünk a szimbolikus erőszakot is, amelynek különböző formái a politikai propaganda fontos eszközeit jelentik,¹⁸ s mint ilyen, könnyedén összeegyeztethető a televízió működésével. Galtung erőszakfogalmainak vizsgálata és értelmezései után Tomka arra következtet, hogy

„mivel a társadalmi egyenlőtlenségek elkerülhetetlenül léteznek, lényegében minden társadalmi viszony egyben az erőszak forrása, így a társadalom és az erőszak vizsgálata nem választható külön.”¹⁹

Tehát az erőszak fogalmának vizsgálata szükségszerűen interdiszciplináris. Ennek a szükségszerűségnek az értelmében pszichológiai értelemben megkérdőjelezhető Baberowski azon állítása, amely szerint a lelki terror kizárólag fenyegetés útján érhető tetten. John W. Meaney már 1951-ben azt vizsgálta, milyen pszichológiai elnyomásra képes a propaganda. Mindezt ráadásul Baberowskihoz hasonlóan a holokauszt és a hitleri gondolkodás tanulmányozásán keresztül tette.²⁰ Meaney úgy fogalmazott, hogy az egyéneknek már nincsen lehetőségük elmenekülni a propaganda elől.²¹ Visszaemlékezéseket idéz, hogyan hatott Németországban az emberekre és ivódott bele a tudatukba a propaganda. A hitleri propaganda-koncepció hatásosságát alátámasztandó idézi Bronisław Malinowskinek, a kulturális antropológia meghatározó kutatójának véleményét, aki a propaganda erejét „primitív varázslatnak” titulálta,²² sőt Harold D. Lasswell, a tömegkommunikáció alapelméletének megfogalmazója már az 1927-ben megjelent, a világháborús propagandáról írt doktori értekezésében a modern világ egyik legerőteljesebb eszközének tartotta a propagandát.²³ Tanulmányában Meaney arra a következtetésre jutott, hogy a Harmadik Birodalomban az emberek közreműködése meghatározó összetevője volt a hitleri nézeteket terjesztő, Joseph Goebbels által mesterien interpretált propaganda sikerességének, amelynek fontos közvetítői voltak a különböző médiumok.²⁴ Írása megerősíti azon feltevésemet, miszerint a lelki terror az erőszak olyan formája, amely nem kizárólag fenyegetés útján valósulhat meg.

¹⁷ Ö. Kovács 2012: 39.

¹⁸ Tomka 2018: 175.

¹⁹ Tomka 2018: 176.

²⁰ Meaney 1951: 64–87.

²¹ Meaney 1951: 68.

²² Meaney 1951: 78.

²³ Meaney 1951: 79.

²⁴ Meaney 1951: 87.

Arról, hogy a televízió hatása nem fogalmazható meg egyszerűen, és inkább arra kell törekednünk, hogy hatását tömegkommunikációs eszközök segítségével tanulmányozzuk, 1960-ban Theodor W. Adorno írt. Ugyan Magyarországon még csak három éve indult el a hivatalos televíziós közvetítés, amikor a német filozófus már azt fogalmazta meg, hogy a televízió hatását a nézőre időszerű elemezni.²⁵ Marshall McLuhan kanadai filozófus 1964-es tanulmányában kifejtette, hogy a televízió olyan elemi hatással volt az amerikai tömegkultúrára, mint Európában a rádió az 1930-as években, és

„egy médium sajátos hatalmának legvilágosabb megértése sem háríthatja el az érzékeknek azt a közönséges »elzáródása«-t, amely arra készlet bennünket, hogy megfeleljünk a kínált tapasztalat sablonjainak. [...] Ahhoz, hogy ellenállhassunk a tv-nek, szükségünk van olyan rokon médiumok ellendőzésára, amilyen a nyomtatott szöveg.”²⁶

A folytatásban pedig kiemeli, hogy ennek különösen „érzékeny területe” a televízió hatása a politikai életre.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1960-as évekbeli jegyzőkönyvei az MTV vonatkozásában

Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának üléseiről fennmaradt dokumentumok között találunk számos olyan beszámolót, jegyzőkönyvet, amely a Magyar Televízióval kapcsolatos.²⁷ A megvizsgált dokumentumok rámutatnak arra, hogy a televízióval kapcsolatos kérdések, feladatok nemcsak a konkrét teendők szintjén hangzottak el a Bizottság ülésein, hanem különböző jelentések révén olvashatunk szubjektív hangvételű véleményeket.

Az évtized elején ellentmondásokat is találhatunk. Ilyen volt például, amikor a televízió szórakoztató műsorait kritizálták, és javaslatot tettek a tánczeneműsorok visszaszorítására a komolyzene javára.²⁸ Ehhez képest két évvel később már a *Táncdalfesztivál*²⁹ volt az egyik legnézettebb műsor. Ugyanakkor az erőszak szinte kézzelfoghatóan felsejlik az iratok között, amikor például felmerül, hogy bizonyos zenekarokat „szükség esetén” feloszlassanak, példaként megnevezve az *Illés* együttest, és javasolták a táncdalmuzsika sugárzásának csökkentését.³⁰ További érdekesség, hogy az 1966-os *Táncdalfesztiválon* az *Illés* is sikeresen szerepelt.

²⁵ ADORNO 1976.

²⁶ McLuhan 1976.

²⁷ Ezek a dokumentumok az 1963–1969 közötti időszak tekintetében online kutathatók. A Magyar Nemzeti Levéltár online adatbázisában a „televízió” kifejezésre keresve összesen 25 adatbázist, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályára szűkítve 1702 tételt találunk, amelyek közül 378 tartalmazza az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság üléseinek jegyzőkönyveit.

²⁸ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 10_1963-06-19. Javaslat a Magyar Rádió és Televízió iskolai műsorainak kialakítására.

²⁹ A *Táncdalfesztivál* egy könnyűzenei műsor volt a Magyar Televízióban, amely 1966 és 1972 között megszakítás nélkül futott minden évben. Ezt követően 1994-ig többször is megrendezték.

³⁰ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 11_1963-08-07. Feljegyzés az Agit. Prop. Bizottság 1963. augusztus 7-i üléséről.

1963-ban már az is egyértelműen megfogalmazódott, hogy a televíziót az iskolai oktatásra is fel szeretnék használni; nem annak kiváltására, mint inkább kiegészítésére. Előterjesztést adtak be a Bizottságnak, amely a népművelés és a televízió közti együttműködés lehetséges módját vázolta. Az alapelgondolás az volt, hogy a televízió elsősorban az általános iskolai műveltséganyag elterjesztésében nyújtson segítséget.³¹ Ezzel egyidejűleg a Bizottság meg volt elégedve a Televízió agitációs és propagandateljesítményével, az adásidő háromszorosra növekedésével és a televíziótulajdonosok gyarapodásával.³² 1963-ban megnőtt a politikai adások száma, amely a heti átlagos perceket nézve 1962-ben még csak 430 perc volt, 1963-ban viszont 628 perc. A legfőbb tájékoztatási műsor a *TV Híradó* volt, az agitációs műsorok között pedig elsődlegesen a népgazdasággal foglalkozó műsorok álltak. Emellett kiemelt szerepe volt azoknak a műsoroknak, amelyek

„közvetetten mutatnak rá arra az útra, amelyen a felszabadulás óta halad az ország.”³³

Ilyen politikai feladata volt a *Panoptikum* és a *Húsz éve történt* című műsoroknak is. A televízióon keresztül történő népművelés másik jelentős vonala az *Iskolatelevízió*n kívül a munkások elérése volt. Ilyen volt a különböző szakszervezetek kulturális tevékenységének befolyásolása és a televízióval való elérésük. 1965-ben a párt már érzékelte, hogy a munkások üzemen kívüli művelődésének legfontosabb eszköze a televízió lett. Ekkor 600 000 készüléktulajdonosnak a fele munkás volt.³⁴ Nem sokkal később a televíziót már a pártoktatás üzemi tömegtanfolyamain is felhasználták.³⁵ Az 1966-os dokumentumokból egyértelműen látszik a televízió propagandában betöltött szerepének tudatosulása. Alapvető feladat volt a kulturális események, évfordulók, ünnepek, könyvek reklámozása, vagy az 1968-as gazdasági mechanizmus elfogadtatása.

„A tömegek politikai befolyásolása, a TV. műsorok (sic!) hatékonyságának és színvonalának emelése érdekében szükséges, hogy a műsorszerkesztés vegye jobban figyelembe a televízió többmillió közönségének igényeit, érdeklődésének körét és színvonalát”³⁶

— áll egy 1966-os jelentésben, majd lentebb így folytatódik:

³¹ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 20_1964-03-25.

³² HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 24_1964-06-03. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Televízió helyzetéről és feladatairól.

³³ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 24_1964-06-03. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Televízió helyzetéről és feladatairól.

³⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 38_1965-03-24. Előterjesztés az MSZMP K.B. Agit. Prop. Bizottságának a szakszervezetek kulturális tevékenységéről.

³⁵ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 54_1966-03-02. Javaslat az Agit. Prop. Bizottságnak az 1966/67 évi pártoktatás tömegtanfolyamainak tematikájára.

³⁶ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 58_1966-05-11. Jelentés a Televízió munkájáról és feladatairól.

„A televízió az utóbbi éveknek a párt agitációs, propaganda és kulturális nevelő munkájának szerves részévé és egyik leghatásosabb politikai eszközévé vált.”³⁷

Látható tehát, hogy a televíziót a 60-as évek közepére már teljesen tudatosan használták a propaganda kiszolgálására.

Az 1968-as gazdasági mechanizmusra már évekkel korábban elkezdtek a felkészülést, nemcsak szakpolitikai intézkedések szintjén, hanem a televíziós propaganda keretein belül is, és már 1966-ban elrendelték, hogy

„a rádió és a televízió közöljön állami és gazdasági vezető elvtársaktól nyilatkozatokat a gazdasági mechanizmus reformja lényegéről és fő vonásairól. A TV a nyár végére készítse elő egy sorozat beindítását a reform fontosabb vonásainak népszerű magyarázására.”³⁸

A javaslatból és a további dokumentumokban sem derül ki, hogy a megrendelt sorozatnak mi lett a címe, ám az kétségtelen tény, hogy *Magyarázom a mechanizmust* címmel 1968-ban megszületett Dr. Agy karaktere, aki aztán egy tízrészes animációs sorozatban próbálta a magyar társadalommal megértetni, miért jó a gazdaságnak az újonnan bevezetett modell.

Az évtized végére bevett agitációs esemény lett a televíziós propagandán keresztül tömeges politikai oktatás. A helyi szükségleteket mérlegelve a területi pártbizottságok feladata volt a televíziós politikai körök megszervezése, az Agitációs és Propaganda Bizottság fontosnak tartotta, hogy

„a TV politikai tömegtanfolyama szorosan kövesse és dolgozza fel a politikai, ideológiai élet aktuális kérdéseit, a legszélesebb tömegeket érdeklődő elvi- politikai problémákkal foglalkozzon”,

és a szerkesztők feladata volt a műsorok agitatív tételét biztosítani.³⁹ Az agitációs, politikai tanfolyamok televíziós adásait elsősorban falun, üzemekben, munkásszállásokon adták, és mindezek mellett a honvédség legénységi állományát is ezek alapján oktatták. Összesen mintegy 150.000-en vettek részt ezeken a szervezett tanfolyamokon.⁴⁰ 1969-ben már inkább csak arra törekedtek, hogy a politikai tanfolyamok és a televízió politikai műsorai között olyan kapcsolat alakuljon ki, amely segíti, hogy a tanfolyam jobban illeszkedjen a televíziózáshoz.

³⁷ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 58_1966-05-11. Jelentés a Televízió munkájáról és feladatairól.

³⁸ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 59_1966-06-01. Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1966. június 1-i üléséről.

³⁹ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 96_1968-06-04. Javaslat a párt és a TV politikai tömegpropagandájának szélesebb összekapcsolására és az 1968/69 évi feladatokra.

⁴⁰ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 96_1968-06-04. Javaslat az Agit. Prop. Bizottságnak a párt és a TV politikai tömegpropagandájának szélesebb összekapcsolására és az 1968/69. évi feladatokra.

Állami ellenőrzés a Magyar Televízióban

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában különböző ügynöki munkadossziék, illetve az esetlegesen fellelhető és ezekhez kapcsolható beszerzési dossziék és a hálózati nyilvántartásban található információk segítségével betekinthetünk abba, hogyan felügyelte a pártállam az MTV mindennapjait. Emellett hasznos kiegészítő anyag a kellő forráskritikával illetett, Ilkei Csaba által írt *Besúgók, árulók, kalandorok és Televíziósok, rádiósok és az állambiztonság* című 2013-as és 2015-ös, online elérhető dokumentumok, amelyekben a néhai újságíró sikeresen azonosított néhányat az általam vizsgált ügynöki jelentések írói közül. Másodlagos források tekintetében az állambiztonság működése és az ügynökök kapcsán főleg a Tabajdi Gábor nevéhez köthető könyvek hasznosíthatók, aki immáron öt kötetében különböző szempontok segítségével és források felhasználásával vizsgálta a kommunista párt és a politikai nyomozószerveinek mechanizmusát. A 2019-ben megjelent *Bomlasztás* című kötetében arra is rávilágít, hogy

„a politikai rendőrség, a belügyesek, avagy az »ávósok« jelenlétét, mozgását a kortársak is észlelték. A pártállam felől közelítve a kulturális, illetve értelmiségi szférák kontrollja a visszacsatolás és a közvélemény-formálás sajátos lehetőségét is magában hordozta. A BM III/III-4. Osztály kiemelt gyakorlati feladata volt, hogy tájékoztassa a pártvezetést az értelmiségi diskurzusokról.”⁴¹

Eszerint a kutatás témájának természete miatt állami erőszakról beszélhetünk, hiszen az 1960-as években még nem létezett kereskedelmi televíziózás, a Magyar Televízió egyetlen csatornával működött, természetesen állami irányítással és finanszírozással. Emellett nem szorul különösebb magyarázatra a Belügyminisztérium alá tartozó nyomozati osztályok állami köztöttsége. Tomka Béla az állami erőszak esetében megkülönbözteti a puha és a kemény diktatúrát. Szerinte a különbség a kettő között az, hogy

„a puha diktatúrákban a demokratikus jogok megsértése, a sajtó és független szervezetek működésének korlátozása, a polgárok életének ellenőrzése és ezekhez hasonló eszközök dominálnak, míg a kemény diktatúrákban ezekhez járul a közvetlen erőszak is.”⁴²

Ugyan a tanulmány itt Detlef Schmiechen-Ackermann német történész *Diktaturen im Vergleich* című könyvére hivatkozik, a magyarországi kommunista időszak történelmi tényeit tekintetbe véve ma már szakmai diskurzusnak alávethető a puha diktatúra fogalmának létjogosultsága. Erre enged következtetni például *A vidék szovjetizálása*, amelyben a szerkesztők rámutatnak arra, hogy a Kádár-rendszer folytatta az ötvenes évek iparosítási politikáját, így tulajdonképpen befejezve a kényszerkollektivizálás folyamatát az 1960-as évek elején. A különbség csak az volt, hogy a rendszer nem annyira nyílt terrorral tette mindezt, hanem

⁴¹ TABAJDI 2019: 196.

⁴² TOMKA 2018: 180.

„közvetett eszközökkel továbbra is fenntartotta az ötvenes évek pressziós gyakorlatát.”⁴³

Korábban a pozitivista történetfilozófia nyomán, vagy, ha csak a hidegháború időszakára tekintünk, és a különböző ügynöki tevékenységeket nézzük, akkor Schmidt Mária is leszögezte, hogy a történész dolga „a dokumentumok összegyűjtésével, a szakirodalom tanulmányozásával és összehasonlító elemzésével” megkísérelni a múlt rekonstrukcióját.⁴⁴ Ennek alapján, ha a különböző, az 1956 utáni időszakot érintő tanulmányokat vesszük alapul, akkor több esetben találhatunk példát és forrást arra, hogy a kádári vezetés

„verbális terror, számos adminisztratív eszköz, valamint fizikai erőszak”⁴⁵

használatát sem vetette el a cél elérésének érdekében. Ezt támasztja alá számos levéltári forrás. Többek között Nagykovács környéki tanyavilágban élő emberek 1960-ban átélt borzalmait idézi Ö. Kovács József is, az olvasó elé tárva a kádári kollektivizálás brutalitását.⁴⁶ Ebben az értelmezésben ismét felmerül a Baberowskinál firtatott lelki terror kérdése, aki a definíciót kizárólag a halálos fenyegetésben látta validnak.

Habár a propaganda önmagában nem feltétlenül manipulációs eszközként szolgál, a 20. század elejétől kezdve mégis inkább negatív konnotáció kapcsolódik hozzá. Ezzel szemben áll például az 1622-es XV. Gergely pápa által létrehozott Congregatio Propaganda Fidei, amelynek feladata a katolikus hit terjesztése volt, főként a protestánsok között.⁴⁷ A televíziós propaganda, mint az erőszak eszköze a film megjelenéséből eredeztethető. A készítő a propaganda-filmek sikerét

„általános feltételezett realizmusára, népszerűségére és érzelmi hatására alapozták.”⁴⁸

A feltételezés sikeresnek bizonyult, mert a mozgókép több emberhez elért és képi anyagával könnyebbé tette az emberek manipulálását.⁴⁹ McQuail arra is rámutat, hogy a rádió és a televízió szinte sehol nem tudott függetlenül működni. Azonban a televízió hamar túltett a rádión, mivel gyakorlatilag nemcsak élőben közvetített, de „ablak” volt a világra, mivel mindezt képpel tette.⁵⁰ Jelen dolgozat témájából adódóan figyelemre méltó Denis McQuail mint a kommunikációs tudományok egyik olyan kutatója, aki történelmet és közigazgatást tanult, majd társadalmi tanulmányokból doktorált. Véleménye szerint

„a média és a társadalom viszonyának rendszerint van mind politikai dimenziója, mind normatív vagy társadalmi-kulturális vonatkozása. A politikai dimenzió központi kérdése a szabadság vagy kontroll (ellenőrzés).”⁵¹

⁴³ CSIKÓS—HORVÁTH—Ö. KOVÁCS 2023: 173.

⁴⁴ SCHMIDT 2006: 9.

⁴⁵ CSIKÓS 2019: 227.

⁴⁶ Ö. KOVÁCS 2012: 328–337.

⁴⁷ SÓLYOMFI—VIRÁNYI 2020: 347.

⁴⁸ MCQUAIL 2003: 30.

⁴⁹ MCQUAIL 2003: 30.

⁵⁰ MCQUAIL 2003: 31.

⁵¹ MCQUAIL 2003: 35.

Ennek alapján felmerül, hogy a propaganda nem csupán az erőszak, hanem az ellenőrzés fogalma összefüggésében is vizsgálható.

Amikor a kommunista propaganda meghatározásáról beszélünk, egészen a Lenin által megfogalmazottakig kell visszatekintenünk. Eszerint a különbség propaganda és agitáció között, hogy míg az egyik inkább írásos, vagyis esetünkben képi megjelenésű, addig az agitáció szóban történik. Célközönségükben, tartalmukban és végrehajtásukban is különböznek.⁵² Az ideológiai irányítás minden párttagot agitátornak tekintett és elvárás volt, hogy minden egyes személy a közvetlen környezetében tájékoztassa az embereket. A klasszikus értelemben vett, házról házra járó agitáció szerepét az 1960-as években átvették a pártnapok, amikor különböző szintű vezetők látogattak el munkahelyi közösségekhez.⁵³

Az ellenőrzés legmagasabb funkcióit a Rákosi-korszakban az államvédelem különböző megnevezésekkel működő osztályai és hatósága látta el. Az

„MSZMP újjászervezését követően többszörösen tagolt uralmi szerkezet jött létre, amelybe számos ellenőrzési mechanizmus épült.”⁵⁴

A Kádár-kori Belügyminisztérium berkein belül működő állambiztonsági szervek közvetlenül a pártirányítással működtek együtt, és az operatív irányításban a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság tagjai is részt vettek.⁵⁵

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok közül az 1960-as években a Magyar Televízióval kapcsolatosan jelentő ügynökök munkadossziéit és néhányuk beszervezési dossziéját — röviden M-dosszié és B-dosszié — vizsgáltam tartalmilag a kutatás során. Tíz különböző ügynökhöz tartozó dossziét tanulmányoztam, amelyek 1957-től egészen 1981-ig tartalmaztak jelentéseket, nem kizárólag csak a Magyar Televízió munkatársaival kapcsolatban. A dossziék legtöbbször a '60-as évek végén, '70-es évek elején lezárták, számos esetben azért, mert az ügynököt pártfunkcióval látták el, s emiatt nem maradhatott tovább a „cég kötelékében” mint hálózati személy. Gyáni Gábor felteszi a kérdést, hogy mikor évül el a múlt bűne? Majd rögtön jellemzi is a 20. század felfogását, miszerint a szélsőségek évszázadát éljük, hiszen általában a jót és a rosszat, a helyes és a helytelen fogalmait különböztetjük meg erkölcsi értékeink szerint.⁵⁶ Ez alapján feltehetjük a kérdést, mennyiben használhatók megbízható forrásként azoknak az ügynököknek a jelentései, akiket be is tudunk azonosítani, és nevükön tudjuk a néhai MTV-ben tevékenykedő ügynököket nevezni? A 6-os katonokból néhány esetben sejthető az is, amikor valakit esetleg zsarolással szerveztek be, vagy éppenséggel használhatatlan, jelentéktelen jelentéseket adott. Kutatásom során maradok a szélsőségek mentén, olyan értelemben, hogy a levéltárban fellelhető tényszerű információkat közlöm csupán.

A vizsgált jelentésekből kitűnik, hogy a Magyar Televízió jobbára nem a legizgalmasabb operatív terület volt az ügynökök számára. Ilkei Csaba levéltári kutatásai az általam vizsgált

⁵² TAKÁCS 2012: 40.

⁵³ TAKÁCS 2012: 42.

⁵⁴ TABAJDI—UNGVÁRY 2008: 19.

⁵⁵ TABAJDI—UNGVÁRY 2008: 19–21.

⁵⁶ GYÁNI 2009.

dossziék többségét szintén érintették, azonban az említett írása nem foglalkozik „Tárnoki László”, vagyis eredeti nevén Vitár Róbert egykori sportriporter jelentéseivel az általam megtekintett M-dossziék közül. Vitárt 1960. április 15-én szervezték be, 6-os kartonja alapján „terhelhető” volt, de kézzel írva ott áll mellette a „hazafias” jelző.⁵⁷ Vitár az M-dossziéja alapján 1973-ig dolgozott az állambiztonságnak. Ezen felül a „Bányai” vagy „Bánkúti” fedőnevű ügynököt Budai Andrásnéként azonosította, viszont az ügynök 6-os kartonja alapján eredeti neve Budai Antal volt, és egy harmadik fedőnéven tartották nyilván, „Havasigyopár”-ként.⁵⁸ A legkorábbi jelentések még a televízió történetének elején készültek, amikor a Szabadság téri épületben még nem működött a megfelelő technológia. „Kiss István” ügynök, akinek eredeti személyazonosságát egyelőre nem tudjuk, 1959. január 31-i jelentésében arról írt, hogy az 1953-as szovjet dokumentumok alapján készült berendezés

„nem olyan tökéletes, mint a már bevált angol felszerelés”,

sőt, ekkor már a Szovjetunióban is újabb technikával dolgoztak, és a Magyar Televízió munkatársai szinte bojkottálták a szovjet típusú eszközöket.⁵⁹ Egy nem sokkal később írt jelentésében pedig arról számolt be, hogy azon kívül, hogy a munkatársak szerint gyakran forgatások alatt is alkoholos befolyásoltság alatt állnak,

„a TV. kapuján bárki, bármikor ki-be járhat. Bármit ki és bevihet, mert ellenőrzés egyáltalán nincs. Annyira nincs, hogy előfordul, hogy a próbákra utcáról bemennek idegenek nézelődni. A portán senki nem ellenőrzi őket. Az egész intézményt ellophatják, mert a kiszállítást sem ellenőrzik.”⁶⁰

Ehhez hasonló jelentéssel nem találkoztam a kutatásom során, azonban, ha hihetünk „Kiss István” ügynöknek, akkor kétségtelen, hogy a Televízió épületének biztosítása 1959-ben még nem volt megoldott. A „Budai István” névre keresztelt Bencsik Imre ügynök, aki a filmgyártás területéről került a televízióhoz 1959-ben — és lényegében minden nagy nevű, ismert rendezőről és íróról jelentett⁶¹ — úgy látta, hogy

„belülről nézve a szemlélőnek rögtön szembetűnik egy nagyfokú szervezetlenség, a művészi és szervezési munkatársak nagyfokú tapasztalatlansága, a legfelsőbb vezetésnek némi szűklátókörűsége, nem beszélve a nyomasztó műszaki hiányokról. [...] A műszaki eszközök részint rosszak, részint rendkívül hiányosak. A jelenlegi berendezéssel is csak a legnagyobb igénybevétel mellett lehet biztosítani a heti négy műsornapot.”⁶²

⁵⁷ ÁBTL 2.2.2. Hálózati személyek — „Tárnoki László” 99412.

⁵⁸ ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások — „Havasigyopár” 044511.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1959. február 5.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1959. február 24.

⁶¹ ILKEI 2015: 94.

⁶² ÁBTL 3.1.2. M-37130. „Budai” Jelentés 1959. november 6.

A két ügynök jelentései 1959-ből arra utalnak, hogy a televíziós adások 1957-es kezdete óta eltelt két év nem volt elegendő arra, hogy a magyarországi televíziózás biztos lábakra álljon. A technikai hiányosságok, a műszaki gondok nehezítették a televízió munkatársainak fejlődését, akik gyakorlatilag egy új műfaj megteremtésén dolgoztak ekkor, és egy addig ismeretlen szakmába kellett beletanulniuk a technikai nehézségek ellenére. Ezek után „Kiss István” lényegében hangulati jelentéseket ad, valamint a Televízió káderállományát elemzi. 1960-ban úgy látja, hogy a politikai hangulat jó,

„lévén a Párt és a kormány félhivatalos szócsöve — a Televízió — és ezért komoly, politikailag jól képzett munkatársak dolgoznak itt. Ez a jó és pozitívan jellemzett helyzet természetesen elsősorban a szerkesztőosztályokon és ezenbelül is az Agitprop. osztályon alakult ki.”⁶³

Az 1960-as években készült jelentések többsége a vizsgált dossziékban főleg a munkatársak közötti hangulatról, valamint a káderállomány alakulásáról számol be. Ezekben leginkább az osztályok összetételéről, az egyes munkatársak esetleges politikai megnyilvánulásairól, illetve párttagságukról számolnak be. A jelentésekben szó van különböző személyes konfliktusokról vagy éppen a vezetők felé irányuló negatív megjegyzésekről, és fontos volt a különböző külpolitikai események idején tett megfigyelések leírata. A „Mayer” fedőnevű Illés János, aki azon kívül, hogy

„a katonai elhárítás és a politikai rendőrség informátora”⁶⁴

volt, operatőrként televíziós kollégáiról írt jelentéseket.⁶⁵ 1965-ben az operatőrök közül többen béremelést követeltek, és ennek rendezése érdekében októberben párttaggyűlést tartottak, majd decemberben a Központi Diszpécseri Osztály hirdetett értekezletet.⁶⁶ Az ügy hosszasan húzódott. Az operatőrök elvetették a sztrájk gondolatát attól tartva, hogy elveszíthetik munkájukat.⁶⁷ Mivel a Kádár-rendszer gazdasági helyzete már ekkor érezhetően bicsaklott, így nem meglepő, hogy az operatőrök arra panaszkodtak, hogy a hivatalos statisztikák és beszámolók szerint évek óta nő a jövedelmük, mégis azt tapasztalják, hogy egyre rosszabb a helyzet.⁶⁸ Emellett a következő évben egy másik „Kiss István” ügynök, eredeti nevén Rácz Gábor — aki nem mellékesen Antall József diákja volt,⁶⁹ majd szorgosan és részletes információkkal látta el a belső elhárítást róla is⁷⁰ — az operatőrökről jelentett részletesen. Párhuzamosan Illéssel, 1966. február 16-án arról írt, hogy

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1960. június 6.

⁶⁴ ILKEI 2015: 158.

⁶⁵ ILKEI 2015: 158.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. április 7.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. február 14.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. október 31.

⁶⁹ ILKEI 2015: 151.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-35302. „Kiss István”.

„a TV.-ben dolgozó operatőrök szervezeten összefogtak és 5 évre menő kimutatást készítettek keresetükről, majd ezt levéllel mellékelve béremelés céljából eljuttatták Tömpe elvtárhoz, a TV. elnökéhez.”

A jelentés szerint az operatőrök aggodalma munkájuk biztonsága miatt nem volt alaptalan, mivel Tömpe István, aki 1962 és 1974 között volt a Magyar Rádió és Televízió elnöke, közölte, hogy

„ha nem nyugszanak meg, néhány embert elbocsájt, mert helyettük sokat fel lehet venni.”⁷¹

Érdemes megvizsgálni a különböző külpolitikai események kapcsán tett megfigyeléseket és hangulatjelentéseket az ügynökök munkája során, mivel az 1960-as évtized bővelkedett a hidegháborús konfliktusokban és eseményekben. 1961-ben a „Tárnoki László” fedőnevű ügynök augusztusban tett jelentést, amelyben két disszidálási esemény mellett mellékesen a „német kérdéssel” kapcsolatban is megjegyezte, hogy a munkatársak félnek egy újabb háborútól. A jelentés 1961. augusztus 31-én íródott, nem sokkal a berlini fal építési munkálatainak kezdete után, ami a hidegháborús feszültségeket fokozta. „Tárnoki” többek között Vitray Tamást is megemlíti, aki szintén komolynak tartotta a helyzetet, és félt a háborútól.⁷² Több jelentés született különböző ügynökök tollából az 1968-as külpolitikával kapcsolatos eseményekről. „Faragó”, azaz dr. Feledi György 1968 áprilisában az év eleje óta húzódó csehszlovákiai események mellett a varsói diáktüntetések is említ mint a televízió munkatársai közötti beszélgetések témáját. Mivel az eseményekkel kapcsolatosan nem kaptak kellő politikai tájékoztatást, a dolgozók többsége a Szabad Európa Rádió adásain és a Televízióba kézbesített nyugati sajtóorgánumokon keresztül igyekezett információhoz jutni. A csehszlovák események kapcsán értesülései alapján arra következtethetünk, hogy a kezdeti változásokat pozitívan értékelték a televízió dolgozói, és az is eljutott a munkatársakhoz, hogy a csehszlovákokat nyomás alá akarták helyezni. Gyorsan hozzáteszi, hogy olyan véleményeket is hallott, amelyek szerint

„a magyar párt és kormányvezetők okos politikájának tudható be, hogy nálunk nincs olyan tömeg, amely a szabadságjogoknak kiszélesítését követelné, hiszen e jogok rendelkezésre állnak. Legfeljebb a gazdasági helyzetnek kellene jobb lennie és nagyobb elégedettség lenne.”⁷³

Feledi végül arra a következtetésre jut, hogy

„a hangulat nem ad gondra okot, de az állandóan változó események közepette állandó éberségre van szükség.”⁷⁴

⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-35302. „Kiss István” Jelentés 1966. február 16.

⁷² ÁBTL 3.1.2. M-34927. „Tárnoki László” Jelentés 1961. augusztus 31.

⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-41484. „Faragó” Hangulatjelentés 1968. április 1.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.2. M-41484. „Faragó” Hangulatjelentés 1968. április 1.

A „Kristály” fedőnevű ügynök 1968. augusztus 13-án adott olyan jelentést, amely kifejezetten a csehszlovák eseményekről tudósít. Ebben beszámol arról, hogy a prágai tavasz történései kezdetektől az emberek érdeklődésének középpontjában álltak, és az események alakulásának megfelelően változott a témában ejtett beszélgetések hangulata is, de alapvetően pozitívan álltak a munkatársak a kérdéshez. „Kristály” szerint ez a pozitivitás, a csehszlovák vezetés budapesti és Kádár komáromi látogatása is hozzájárult ahhoz, hogy

„a *Kétezer szóról* és a Nagy Imre cikkről szóló sajtóközlemények akkor még inkább periférikus jelenségnek”⁷⁵

hatottak. Szerinte

„az előbbi felelőtlen hőzöngésnek, az utóbbi a mértéktelen sajtószabadsággal történő visszaélésnek”⁷⁶

volt köszönhető. A *Kétezer szó*⁷⁷ Ludvík Vaculík cseh író esszéje, amelyet a prágai tavasz idején írt. Írása a *Literární noviny* című hetilapban jelent meg 1968. június 27-én. Felhívásában a „munkásokhoz, földművesekhez, hivatalokhoz, művészekhez, tudósokhoz, technikusokhoz és mindenkire” szólt, és gyakorlatilag arról írt, hogy a kommunista párt és a vezetés milyen felelősséggel tartozik az 1968-as eseményeket megelőző időszakban kialakult helyzetért, és követelte a bérek rendezését, a szólásszabadságot, a besúgók leleplezését és a törvényességet. A *Kétezer szót* azonban a csehszlovák vezetés elítélte. A csak „Nagy Imre cikként” említett írás 1968. június 13-án — azon a napon, amikor Alexander Dubček Budapesten találkozott Kádár Jánossal — jelent meg a *Literární noviny*, illetve ebben az időszakban *Literární listy* című folyóiratban *Szintén egy évforduló* címmel. Az írást alapvetően Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulója emlékére publikálták, és lényegében összekapcsolták Nagy Imre 1956-os szerepét azzal, hogy milyen lehetőségek állnak a csehszlovák vezetés előtt.⁷⁸ A cikket természetesen nem csak „Kristály” kritizálta, a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága is elítélte,⁷⁹ de a *Népszabadság* a következő időszakban többször is visszautalt rá és felemlgette. Egy cikk párhuzamot von a csehszlovákiai írás és a „nyugati propaganda” között,⁸⁰ sőt az aktuális eseményekre reflektálva egy másik publikáció mind a két írást felemlgette.⁸¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a „prágai tavasz” a magyar társadalmat is foglalkoztatta, és szóbeszéd tárgya volt 1968-ban, legalábbis ami a média különböző területén dolgozókat illette.

A Magyar Televízióban és annak munkatársai között tevékenykedő ügynökök tehát általában a mindennapi eseményekről jelentettek, többségben voltak a különböző hangulat-jelentések, nemcsak a politikai élettel összefüggésben, de az emberek közötti kapcsolatokról is. Emellett pedig a munkával, munkamorállal kapcsolatban születtek főként feljegyzések.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.2. M-38595. „Kristály” Jelentés 1966. augusztus 13.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-38595. „Kristály” Jelentés 1966. augusztus 13.

⁷⁷ VACULÍK 2008.

⁷⁸ HUSZÁR 2003: 212.

⁷⁹ *Népszabadság*, 1968. július 5., 5.

⁸⁰ *Népszabadság*, 1968. június 27., 4.

⁸¹ *Népszabadság*, 1968. július 25., 3.

A fentebbiekből láthatjuk, hogy a politikai vezetés számára még akkor is fontos volt a televízió és munkatársainak folyamatos megfigyelése, ha valójában nem rejtegetettek valódi, a pártra nézve potenciális veszélyforrást. A vizsgált évtized elején a belügy kifejezetten figyelemmel kísérte a kultúrát, mert annak jobbra tolódásától tartottak.⁸² A Televízió mint intézmény és épület már csak emiatt is kiemelt megfigyelési területnek számított, amit Kádár János 1966. februári Politikai Bizottságban tett felszólalása is alátámaszt, amelyben azt is kifejtette, hogy szerinte a rádiónál és a televíziónál dolgozó kétezer ember között számos külföldi, főként amerikai ügynököt találta.⁸³ Erre utaló forrást még nem találtam, az azonban bizonyos, hogy a pártállami vezetés számos ügynököt tartott a Magyar Televízió berkein belül, és rajtuk keresztül folyamatosan felügyelte a munkatársak hangulatát, politikai megnyilvánulásait és személyes kapcsolatait.

Látható tehát, hogy a televíziós propaganda működtetése és az ügynökök tevékenykedése a Magyar Televízióban meg tud felelni az erőszak és ellenőrzés definícióinak. A Kádár-rendszer nemcsak magát a televíziót tette az erőszak egyik eszközévé, és vetette alá ellenőrzésének, de olyan súlyos cselekedetek elfedésére is használta, mint például a diktatúra fogalmánál többször felemlített kényszerkollektivizálás, vagyis a termelőszövetkezetek, a TSZ-rendszer kiépítésének sokszor fizikai terrorral is járó folyamatai. Az 1964. június 3-i ülésre készült jelentés szerint

„az agit.prop. műsorok között első helyen állnak azok, amelyek népgazdasági feladatokkal foglalkoznak. [...] Különös gonddal foglalkozik a televízió az ipar és a mezőgazdaság időszzerű kérdéseivel, a tsz megszilárdulás, a háztáji gazdaság, az ipari újítások, s a párthatározatok alapján különösen a gépipar és az építőipar problémáival.”⁸⁴

Mindemellett pedig a televíziós adások alkalmasak voltak a társadalmi hangulat manipulálására is, hiszen bármilyen bel- vagy külpolitikai esemény történt, azt olyan ütemben tudták leadni a televíziós műsorban, ahogy az a legjobban megfelelt a politikai vezetésnek. Azon kívül, hogy minden jelentősebb külpolitikai esemény esetén meg kellett várnia a szovjetek részéről a TASZSZ által vagy egyéb módon közvetített hivatalos narratívát, maga a magyar politikai vezetés is a számára megfelelően engedélyezhette a kényes hírek publikálását, mint például a berlini fal megépülése, a kubai rakétaválság vagy éppen az 1968-as prágai tavaszt követő augusztusi katonai bevonulás a Varsói Szerződés országainak részéről.

⁸² TABAJDI 2019: 182.

⁸³ TABAJDI 2019: 183.

⁸⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 24_1964-06-03. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Televízió helyzetéről és feladatairól.

Szakirodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- ÁBTL 2.2.2. Hálózati személyek — „Tárnoki László” 99412.
ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások — „Havasigyopár” 044511.
ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1959. február 5.
ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1959. február 24.
ÁBTL 3.1.2. M-37130. „Budai” Jelentés 1959. november 6.
ÁBTL 3.1.2. M-27089. „Kiss István” Jelentés 1960. június 6.
ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. április 7.
ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. február 14.
ÁBTL 3.1.2. M-27090. „Mayer” Jelentés 1966. október 31.
ÁBTL 3.1.2. M-35302. „Kiss István”.
ÁBTL 3.1.2. M-35302. „Kiss István” Jelentés 1966. február 16.
ÁBTL 3.1.2. M-34927. „Tárnoki László” Jelentés 1961. augusztus 31.
ÁBTL 3.1.2. M-41484. „Faragó” Hangulatjelentés 1968. április 1.
ÁBTL 3.1.2. M-38595. „Kristály” Jelentés 1966. augusztus 13.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
10_1963-06-19. Javaslat a Magyar Rádió és Televízió iskolai műsorainak kialakítására.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
11_1963-08-07. Feljegyzés az Agit. Prop. Bizottság 1963. augusztus 7-i üléséről.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
20_1964-03-25.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
24_1964-06-03. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Televízió helyzetéről és feladatairól.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
38_1965-03-24. Előterjesztés az MSZMP K. B. Agit. Prop. Bizottságának a szakszervezetek kulturális tevékenységéről.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
54_1966-03-02. Javaslat az Agit. Prop. Bizottságnak az 1966/67 évi pártoktatás tömegtanfolyamainak tematikájára.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
58_1966-05-11. Jelentés a Televízió munkájáról és feladatairól.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
59_1966-06-01. Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1966. június 1-i üléséről.
HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata.
96_1968-06-04. Javaslat a párt és a TV politikai tömegpropagandájának szélesebb összekapcsolására és az 1968/69 évi feladatokra.

HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 96_1968-06-04. Javaslat az Agit. Prop. Bizottságnak a párt és a TV politikai tömegpropagandájának szélesebb összekapcsolására és az 1968/69. évi feladatokra.

HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság irata. 24_1964-06-03. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Televízió helyzetéről és feladatairól.

SZAKIRODALOM

ADORNO, Theodor W.

1976 A televízió és a tömegkultúra mintái. In SZECSKŐ Tamás (szerk.): *A televíziós jelen-ség*. Budapest: Gondolat, 43–63.

BABEROWSKI, Jörg

2019 *Az erőszak terei*. Budapest: Európa Kiadó.

CSIKÓS Gábor

2019 „A mi községünkben megvan az adottság csak a tagság jó hozzáállása hiányzik”. A népi demokrácia megvalósulási formái Jászdózsza és termelőszövetkezeteinek példáján (1956–1966). In HORVÁTH Gergely (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB), MTA BTK, 225–251.

CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — Ö. KOVÁCS József

2023 *A vidék szovjetizálása*. Budapest: Jaffa.

FEHÉR Márta

1997 A Híradó önálló „köztársaság” volt. (A kezdetektől 1986-ig.) Beszélgetés Matúz Józsefné volt főszerkesztővel. *Telehír* 12/10.

GALTUNG, Johan

1990 Cultural Violence. *Journal of Peace Reserach* 27/3.

2004 Violence, War, and Their Impact. On Visible and Invisible Effects of Violence. *Forum for Intercultural Philosophy*. 2004/V. szám. <https://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> (Hozzáférés: 2023. 11. 27.)

GYÁNI Gábor

2009 A 20. század mint emlékezeti „esemény”. *Forrás* 41/7–8.

HUHÁK Heléna

2022 *Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953)*. Budapest: Jaffa.

HUSZÁR Tibor

2003 *Kádár János politikai életrajza. 2. kötet*. Budapest: Szabad Tér Kiadó.

ILKEI Csaba

2015 *Televíziósok, rádiósok és az állambiztonság*. Szerzői kiadás <https://mek.oszk.hu/15000/15087/15087.pdf> (Hozzáférés: 2023. 11. 28.)

MEANEY, John W.

1951 Propaganda as Psychological Coercion. *The Review of Politics* 13/1.

MCLUHAN, Marshall

2019 Televízió: a félénk óriás. In SZECSKÓ Tamás (szerk.): *Televíziós jelenség*. Budapest: Gondolat.

MCQUAIL, Denis

2003 *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris.

Ö. KOVÁCS József

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall.

SCHMIDT Mária

2006 *A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században*. Budapest: XX. Század Intézet.

SÓLYOMFI Andrea Hanna — VIRÁNYI Péter (szerk.)

2020 *A propaganda propagandája*. Budapest: Gondolat Kiadó Kör Kft.

TABAJDI Gábor

2019 *Bomlasztás. Kádár János és a III/III*. Budapest: Gyomai Kner Nyomda Zrt.

TABAJDI Gábor — UNGVÁRY Krisztián

2008 *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest: Corvina Kiadó Kft.

TAKÁCS Róbert

2012 *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

TOMKA Béla

2018 Erőszak a történelemben: jelentések és hosszú távú trendek. *Aetas* 33/3.

VACULÍK, Ludvík

2008 Kétezer szó. *Kalligram* 17/7–8.

SAJTÓFORRÁS

Népszabadság, 1968. július 5/5. A Csehszlovák Kommunista Párt elnöksége a pártkonferenciákról. Értékelés a párt- és kormányküldöttség magyarországi látogatásáról.

Népszabadság, 1968. június 27/4. Azoknak, akik nem tanultak.

Népszabadság, 1968. július 25/3. Miben van vitánk a csehszlovák elvtársakkal?

ORAL HISTORY

Személyes beszélgetés Vajek Jutkával. (2023. június 27.)

Abstract

The study deals with television propaganda in the 1960s. Hungarian Television was one of the most important propaganda tools for the Communist Party led by János Kádár. The aim of the research is to interpret propaganda within the framework of the concept of violence and to examine how Hungarian television propaganda can be placed within this framework, drawing on primary sources.